

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

УДК 281.9 (477.51)

Максим Блакитний

●

ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ЄПАРХІАЛЬНОГО СВІЧКОВОГО ЗАВОДУ (1872 – 1916 рр.) ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПИСІВ "ЧЕРНИГОВСКИЕ ЕПАРХИАЛЬНЫЕ ИЗВЕСТИЯ" ТА "ВЕРА И ЖИЗНЬ"*

У статті на підставі матеріалів, які були опубліковані у часописах "Черниговские епархиальные известия" і "Вера и жизнь", йдеться про діяльність Чернігівського єпархіального свічкового заводу у 1872 – 1916 рр. Головна увага приділена питанню фінансування цим підприємством різних церковно-освітніх проектів у Чернігівській єпархії.

Ключові слова: Чернігівська єпархія, завод, підприємство, свічки, прибуток.

Третій етап 1891 – 1904 рр.: діяльність Чернігівського єпархіального свічкового заводу проходила на основі нових правил, що у свою чергу сприяло перетворенню його на одне з найдорожчих та найпотужніших підприємств губернії. З 1891 по 1902 рр. загальні прибутки заводу щороку збільшувалися (див. таблицю).

У 1891 р. нове керівництво підприємства звинуватило колишнього наглядача священика А.Некрашевича у тому, що за час його роботи було вироблено майже 750 пудів воску, який містив понад 50 пудів води та інших неякісних домішок. З цього приводу була утворена спеціальна комісія, яка встановила, що порушення спричинили недоліки у технологічному процесі. Таким чином, навмисних злочинних дій виявлено не було. Водночас по території Чернігівської єпархії фіксувалися випадки продажу незаконно виготовлених свічок, наприклад, у Стародубському повіті. Єпархіальне керівництво прийняло рішення про те, що кожна свічка, випущена заводом, повинна була мати його штампель. Причти і церковні старости, як і раніше, не мали права купувати свічки інших підприємств. Серед штатних працівників заводу з'явився візник [1].

Продовжував виготовляти для заводу свічки Н.Вареников і у 1891 р. [2] Причти і церковні старости, як і раніше, отримували свічки у борг. Для ведення належної звітності заводське правління вимагало від них надсилати спеціальні листи-замовлення, де б ішлося про те, свічки з якого воску потрібні (жовтого чи білого), якого розміру, сорту (із золоченням або без нього) [3].

Згідно з висновками ревізійної комісії, на кінець 1891 р. підприємство було у гарному стані, хоча церкви завинили йому 74 тис. 759 крб. Завод мав сплатити такі кошти на потреби єпархії: до церковного будівельного капіталу – 54 тис. 107 крб., до емеритальної каси – 30 тис. 900 крб. та ін. Пуд бджолиного воску завод купував по 20 крб., а до того по 21 крб. На замовлення єпархіального підприємства губернська друкарня почала виготовляти бланки та етикетки (10 тис. оди-

© Блакитний Максим Михайлович – науковий співробітник Чернігівського історичного музею імені В.В.Тарновського.

* Продовження. Початок див. №4-5 за 2010 р.

ниць на рік). Ревізори наполягали на створенні нової інструкції, яка б чітко регламентувала діяльність посадових осіб заводського управління [4]. Того ж року ревізійна комісія звинуватила колишнього наглядача А.Некрасевича у тому, що він привласнив 1 тис. крб. заводських коштів [5].

У 1892 р. з'їзд духівництва Чернігівської єпархії через особу преосвященного Веніаміна зобов'язав заводське управління випускати будь-які свічки, але щоб церкви від реалізації одного фунта (410 г) продукції отримували 1 крб. 50 коп. прибутку. Також депутати духівництва наполягали на тому, щоб підприємство продовжувало виготовляти свічки із золоченням та і з жовтого воску. Одна свічка коштувала 1 – 3 коп. До того часу завод випускав 20 сортів свічок, від 1 до 150 одиниць у фунті, а від 1892 р. – 15 сортів. Свічки прикрашалися золоченням, фарбою і зображенням квітів [6].

На кінець 1892 р. у заводській касі було 57 тис. 896 крб. У коморах підприємства зберігалось товарів на суму 131 тис. 325 крб. Борг церков перед заводом становив 113 тис. 117 крб. Власні борги підприємства – 69 тис. 337 крб. Нічний сторож на заводі отримував 120 крб. на рік [7].

У 1893 р. єпархіальне керівництво з подачі заводського управління і депутатів з'їзду прийняло рішення про те, що церковнослужбовці, які за отримані і використані свічки не повертали грошей протягом кількох років, повинні були позбавлятися своїх посад [8]. Того ж року чернігівський єпископ Антоній підписав резолюцію, за якою починаючи з 1894 р. кожні півроку заводське управління мало передавати 1200 крб. на потреби єпархіального братства св. Михайла, князя Чернігівського. Депутати духівництва також вирішили, що протягом 1894 – 1896 рр. з прибутків підприємства слід було надати 13 тис. крб. на облаштування Стародубського чоловічого духовного училища. 27 листопада 1893 р. на розгляд депутатів єпархіального з'їзду було подане клопотання наглядача свічкового заводу О.Корейші про звільнення з посади через хворобу. Духівництво відзначило, що саме завдяки діяльності останнього підприємство дуже добре працювало. Зadowolенивши клопотання О.Корейші, депутати вирішили видати йому винагороду за службу у розмірі річного утримання. 28 листопада 1893 р. духівництво переобрало управлінський комітет заводу. На посаду завідувача управління на наступні чотири роки було перебрано священика В.Миславського, терміном на три роки обрано казначея – священика М.Храмцова, наглядачем – священика М.Корицького. Однак 8 грудня 1893 р. чернігівський єпископ Антоній на посаду наглядача заводу призначив власним рішенням священика с. Очкине Новгород-Сіверського повіту С.Белопольського [9].

Прагнучи значно покращити справи на підприємстві, у квітні 1894 р. чернігівський єпископ Антоній затвердив нову інструкцію для комітету управління свічкового заводу, яка так визначала основні цілі його діяльності: постачання церквам свічок, дерев'яного (оливкового) масла, ладану, смирни і за отримані від їх реалізації грошові кошти утримувати духовні навчальні заклади та спрямовувати залишки фінансових ресурсів на інші єпархіальні потреби. Усі церкви і монастирі Чернігівської єпархії повинні були купувати продукцію виключно місцевого свічкового підприємства. Були також чітко виписані положення, що визначали діяльність окремих посадових осіб. Управління заводу складалося з трьох осіб – завідувача, наглядача і казначея. При ньому мали працювати бухгалтер і два письменники. Заводське управління повинно було мати власну печатку і штемпель. Головною особою на підприємстві був наглядач, але й казначей займав не останню посаду: він, окрім фінансової звітності, керував і діловодством (обидва отримували по 900 крб. на рік). Завідувач управління слідкував за тим, щоб працівники контори і майстерень належно виконували свої обов'язки, головував на засіданнях управлінського комітету. Він отримував 400 крб. на рік [10].

Через те, що у 90-х рр. XIX ст. значно здорожчав віск (у 1894 р. завод купував його по 27 крб. за пуд, до 1892 р. ціна коливалася від 18 до 21 крб., пуд свічок у залежності від сорту коштував від 28 до 30 крб.), управління підприємства проха-

ло депутатів єпархіального з'їзду дозволити підняти відпускні ціни на свічки для отримання належного прибутку. Таке рішення заводський комітет обгрунтував тим, що прибуток повинен бути значним, оскільки підприємство мало виплачувати щороку чималі внески, призначені з'їздом духовництва на потреби єпархії: 6 тис. крб. – до емеритальної каси, 1200 крб. сплачувати за діяльність місіонера, 5 тис. крб. – для облаштування гуртожитку Чернігівської духовної семінарії, 300 крб. – вчителю співу семінарії, 60 крб. – ділоупоряднику цього ж закладу освіти, 2400 крб. – Чернігівському єпархіальному жіночому училищу, 4333 крб. – Стародубському чоловічому духовному училищу, 5 тис. крб. – на облаштування Новгород-Сіверського чоловічого духовного училища та ін., усього – 24 тис. 193 крб. Депутати позитивно вирішили це питання, а чернігівський єпископ Антоній затвердив підвищення цін до 30 – 32 крб. за пуд свічок у залежності від сорту. У свою чергу ревізійна комісія виявила, що вага свічок значно збільшувалася за рахунок надмірного потрапляння води у віск у процесі його перетоплення. Депутати від духовництва наполягали на тому, щоб заводське керівництво вдосконалило процес виробництва. Монастирі Чернігівської єпархії на той час майже не купували свічок місцевого заводу (оскільки самі займалися їх незаконним виробництвом для власних потреб) [11].

Депутати з'їзду у 1895 р. дозволили наглядачу підприємства С.Белопольському придбати для службових потреб пару коней, візок і зброю за 400 крб. [12]

За результатами перевірки, яку здійснила ревізійна комісія на початку 1896 р., завод перебував у задовільному стані, хоча майже не мав необхідної суми готівки. Кошти підприємства напередодні були спрямовані на закупівлю значної кількості воску, а у 1895 р. за розпорядженням чернігівського єпископа Антонія 25 тис. крб. було сплачено за облаштування гуртожитку Чернігівської духовної семінарії. На заводі була виявлена нестача 34 пудів обгорткового паперу [13].

У жовтні 1896 р. депутати з'їзду затвердили на наступний термін: наглядачем підприємства – священика С.Белопольського (як досвідченого службовця, що виправдав надії депутатів і керівництва єпархії), казначеєм – священика Д.Федорова [14].

На початку 1897 р. на рахунках і у касі підприємства залишилося тільки 2161 крб. Таке фінансове становище підприємства ревізійна комісія пояснювала закупівлею взимку значної кількості дров, воску та інших матеріалів. У заводських коморах зберігалося воску майже на 150 тис. крб., готової продукції (свічок і хрестиків) на суму близько 50 тис. крб. Виробництво одного фунта свічок із золоченням обходилося заводу 1 крб., тоді як такий обсяг продавався по 50 коп. [15] Тобто виробництво цього сорту свічок було не просто нерентабельним, а збитковим.

Щороку завод продовжував відраховувати 8 тис. крб. до емеритальної каси Чернігівської єпархії [16]. Додаткового фінансового капіталу підприємство не мало, тож з огляду на нестачу готівки всі операції здійснювалися за рахунок тих прибутків, що надходили від реалізації товарів [17].

Управління Чернігівського єпархіального свічкового підприємства, на основі закону про тривалість і розподіл робочого часу у закладах фабрично-заводської промисловості від 2 червня 1897 р., були розроблені правила внутрішнього розпорядку, згідно з якими продаж свічок та інших товарів припинявся у святкові і недільні дні, яких на той час було 29 на рік [18].

Усі будівлі підприємства, товари і матеріали у 1897 р., як і раніше, були застраховані Петербурзьким страховим товариством “Саламандра” на суму понад 114 тис. крб., страховий внесок становив 1271 крб. [19]

Ревізійна комісія 1898 р. відзначала збитковість випуску свічок із золоченням і рекомендувала встановити ціну на даний різновид товарів у розмірі 2 крб. за фунт. У порівнянні з 1896 р., у 1897 р. було продано на 530 пудів свічок більше. Монастирі купували свічки у незначній кількості. Ревізор також зазначав, що вологість або сухість сильно впливали на стан товарів і матеріалів (при вологій

погоді їх вага збільшувалася, а при сухій – зменшувалася). У 1897 р. на заводі працювало 32 робітники, в 1898 р. – 31 робітник. Щорічно завод сплачував 15 тис. крб. на утримання Чернігівського єпархіального жіночого училища [20].

На потреби єпархії у 1899 р. було надано майже 30 тис. крб. (з них приблизно 6,5 тис. Чернігівському єпархіальному жіночому училищу). На 1 червня 1900 р. фінансовий стан заводу визначався у розмірі 410 тис. 968 крб.; у порівнянні з січнем 1899 р. цей показник збільшився на 60 тис. крб. Тобто у 1900 р. завод досяг найбільших фінансових показників, яких до того часу ніколи не мав. На початок 1900 р. завод мав готівкою 61 тис. 230 крб. (з яких понад 58 тис. зберігалися у міському банку). Виробництво пуда хрестиків обходилося 40 крб. На заводі працював 41 робітник (у тому числі сторожі), з часом – 44 чол. За січень 1900 р. вони разом отримали як платню 763 крб. (на рік від 84 до 360 крб., більшість з них – від 216 крб. і вище). На території заводу містилися будівлі: комора, мурований амбар, воскобілильня, майстерня та будинок управління. Віск вироблявся сухий (майже без води; якщо ж була вода, то з часом вона випаровувалася, і свічки підсихали, тому їх продавали з надлишком). У керівництва Чернігівської єпархії були плани, що у перспективі не церкви, а саме свічковий завод буде повністю зі своїх прибутків утримувати духовні навчальні заклади [21].

Для того, щоб порівняти показники діяльності єпархіального свічкового підприємства із загальним церковним фінансуванням по єпархії, можемо зазначити, що на кінець 90-х рр. XIX ст. з державної казни на утримання усіх церковних установ Чернігівщини надавалися такі кошти: архієрейському будинку, кафедральному собору та їхнім працівникам – 7851 крб. на рік, духовній консисторії – понад 11 тис. крб., монастирям – 12 тис. 561 крб., на утримання духівництва єпархії – майже 197 тис. крб. Загалом – приблизно 230 тис. крб. [22]

1900 р. єпархіальне керівництво запровадило для свічкового підприємства додатковий капітал, який складався з 30 тис. крб. (державна рента). До Чернігівського єпархіального жіночого училища з прибутків заводу того року було передано майже 17 тис. крб. Підприємство купувало віск по 24 крб. за пуд [23]. У 1901 р. – по 25 – 27 крб. Було виготовлено 20 пудів хрестиків (продано – понад 19 пудів). Свічки продавалися: білі із золоченням – по 36 крб. за пуд, білі без золочення – по 34 крб., жовті – по 32 крб., хрестики – по 40 крб. за пуд. Майновий стан заводу на початок 1902 р. оцінювався у 428 тис. 794 крб. (гроші, цінні папери, рухоме і нерухоме майно, товари і матеріали, борги дебіторів перед заводом). На єпархіальні потреби з прибутків заводу було витрачено: 30 тис. 441 крб. спрямовано до Чернігівського єпархіального жіночого училища, 1601 крб. – надані духовній семінарії, 1200 крб. – братству св. Михайла, 9060 крб. – емеритальній касі, 5 тис. – до Чернігівського чоловічого духовного училища та ін. Працювало 33 робітники і 13 сторожів (які отримували за місяць від 5 до 30 крб. на одного працівника) [24].

У 1902 р. завідувач підприємства доповідав депутатам духівництва, що в 1901 р. значно скоротилися обсяги закупівлі церквами основної продукції місцевого єпархіального підприємства, а окремі приходські храми користувалися свічками, що були вироблені на території інших єпархій [25].

У 1902 р. на сторінках єпархіального часопису була опублікована розвідка В.Пестрякова про діяльність деяких єпархіальних свічкових заводів. Так, порівнюючи показники виробництва ними свічок протягом 1900 р., дослідник повідомляв, що чернігівське підприємство випустило 8300 пудів продукції та отримало 61 тис. 400 крб. чистого прибутку (на єпархіальні потреби було витрачено 41 тис. 700 крб.); полтавський єпархіальний свічковий завод – 12 тис. 600 пудів свічок і 56 тис. 300 крб. чистого прибутку (на єпархіальні потреби було витрачено 8400 крб.); харківське підприємство – 18 тис. 300 пудів, 90 тис. 500 крб. прибутку (на єпархіальні потреби було витрачено 71 тис. 300 крб.); орловський завод – 11 тис. 200 пудів, прибуток – 58 тис. 300 крб.; тульський завод – 14 тис. 200 пудів і 75 тис. 300 крб.; курський завод – 16 тис. 500 пудів і 104 тис. 300 крб. Автор статті зазначав, що спостерігалася загальноєвропейська тенденція до підвищення закупівельних цін на

віск, акцентував на проблемі підробки свічок і несумлінній діяльності комісіонерів, які вчасно не розраховувалися за придбану продукцію, для зменшення ціни на віск рекомендував розвивати бджільництво в епархіях. Пуд свічок, залежно від сорту, коштував від 32 до 36 крб. [26]

У жовтні 1903 р. наглядач епархіального підприємства священник С.Белопольський за власним бажанням звільнився із займаної посади. Водночас 11 церковно-службовців-претендентів, що прагнули її обійняти, подали відповідні заяви. Депутати епархіального з'їзду обрали на посаду наглядача заводу священника с. Забор'я Суразького повіту С.Жихарева, але останній відмовився. У результаті нового голосування був обраний священник с. Дягови Сосницького повіту І.Шендерей. Проте преосвященний Антоній 18 жовтня 1903 р. затвердив на цій посаді священника В.Платонова [27].

На сторінках часопису "Черниговские епархиальные известия" міститься кілька докладних відомостей про придбання церквами Чернігівської епархії свічок у окремі роки. Зокрема, в 1903 р. церкви (на той час їх було 1191 по всій епархії) купили від 1 до 59 пудів свічок (у середньому 5 – 7 пудів) [28].

У 1903 р. з активів Чернігівського заводу на епархіальні потреби було надано 66 тис. 047 крб., що фактично дорівнювало чистому прибутку підприємства за даний рік (68978 крб.). У порівнянні з діяльністю Київського свічкового заводу Чернігівському епархіальному підприємству церкви були винні утричі більше грошей. Хоча київський завод продавав від 9 до 14 тис. пудів свічок на рік, а чернігівський – у середньому понад 8 тис. пудів, прибутки були майже однакові. Так, у 1902 р. київське підприємство продало 14279 пудів свічок (чистий прибуток становив 60523 крб.), чернігівське – 8573 пудів (чистий прибуток – 60081 крб.). Акт ревізії за 1903 р. свідчить, що фінансовий стан заводу щороку поліпшувався [29].

У листопаді 1904 р. на епархіальному з'їзді духовництва завідувач управлінням заводу священник В.Миславський доповідав про те, що багато причтів і церковних старост Чернігівщини сплачують гроші за отримані у борг свічки протягом року, а деякі – навіть через кілька років. Тому підприємству дуже не вистачало готівки. Депутати постановили: якщо кошти за отриману продукцію не виплачувалися протягом півроку, то автоматично нараховувався грошовий штраф [30].

У 1904 р. на потреби епархії з коштів заводу було перераховано 55 тис. 299 крб. (на утримання будівель Чернігівської духовної семінарії і побудову її нових корпусів, утримання семінаристів – понад 15 тис. крб., до Чернігівського епархіального жіночого училища – 30 тис. крб., до емеритальної каси – 8 тис., братству св. Михайла – 1700 крб. та ін.), надано позичками – понад 24 тис. крб. За епархіальним підприємством були закріплені такі об'єкти: квартира наглядача, амбар на воскобілільні, майстерня, мурована комора, епархіальний будинок з Олександр-Невською церквою (страхова вартість 10 тис. крб.), контора управління і квартири казначая. [31].

Таким чином, третій період діяльності Чернігівського церковного свічкового заводу – період його найвищого розвитку, коли він став найпотужнішим суб'єктом господарювання у губернії.

Четвертий етап 1905-1916 рр. характеризується чергуванням років стабільного розвитку з періодами фінансових труднощів.

Чернігівський єпископ Антоній у січні 1905 р. відзначав, що церковне свічкове підприємство мало незначні фінансові проблеми [32].

Незважаючи на це, у жовтні 1906 р. на посаду наглядача заводу більшістю голосів депутатів духовництва епархіального з'їзду було переобрано (на наступні три роки) священника В.Платонова [33].

Стан підприємства, згідно з ревізією, яку провели на початку 1907 р., був визнаний задовільним. На 1 січня 1907 р. у касі і на рахунках заводу накопичилось 100 тис. 136 крб. [34] Планувалося побудувати на свічковому підприємстві нову теплу комору і приміщення для робітників [35].

У лютому 1907 р. ревізійна комісія відзначала, що стан заводу повільно, але покращувався. 46 тис. крб. з прибуткової частини підприємства було спрямовано на єпархіальні потреби: виплату платні службовцям Чернігівської духовної консисторії (2300 крб.), добудову і утримання нових будівель, а також на підтримку семінаристів (13 тис. 277 крб.), утримання учениць єпархіального жіночого училища (17 тис. 890 крб.), братству св. Михайла (1700 крб.), емеритальній касі (8 тис. крб.) та ін. [36] Тобто щороку з прибутків церковного підприємства “виймалися” значні суми грошей на різноманітні єпархіальні потреби. У серпні 1907 р. чернігівський єпископ Антоній наказав відтермінувати будівництво нових єпархіальних об’єктів, оскільки свічковий завод мав у своєму розпорядженні не так багато готівкових коштів (усього понад 63 тис. крб.). Планувалося 1908 р. придбати для підприємства новий паровий двигун за 800 крб. [37]

У жовтні 1908 р. заводське управління запропонувало депутатам духівництва проект заміни на підприємстві ручної праці механічною за допомогою нового парового двигуна. Даний проект було затверджено. Тоді ж було обрано поважного блюстителя заводу – духівника Чернігівської духовної семінарії священника М.Храмцова [38].

З 1908 р. щороку додатково з прибутків підприємства 2 тис. крб. повинні були надходити до Чернігівської духовної семінарії для того, щоб покрити борги цього навчального закладу [39].

На початку лютого 1909 р. на свічковому заводі працювало 39 робітників (29 майстрів, 10 сторожів і один городовий для охорони) [40].

У листопаді 1909 р. депутати з’їзду одногослосно перебрали протоієрея В.Миславського на посаду завідувача підприємства (на наступні шість років). На посаду ж наглядача претендувало 18 осіб. Більшістю голосів церковнослужбовців новим наглядачем було обрано на п’ять років священника с. Обмачів Конотопського повіту О.Нагорського [41].

Згідно з розпорядженням єпархіального керівництва, на початку листопада 1909 р. була уворена друга посада єпархіального місіонера, і на його утримання свічкове підприємство мало надавати щорічно 1 тис. крб. [42]

11 листопада 1909 р. чернігівський єпископ Антоній затвердив новий статут єпархіального свічкового заводу, текст якого було оприлюднено на шпальтах часопису. Повна назва підприємства була такою “Черниговский епархиальный церковно-свечной завод”. Підприємство належало духівництву єпархії і воно керувало ним через рішення єпархіальних з’їздів. Отримані від продажу свічок кошти заводське управління мало спрямовувати на єпархіальні потреби і надавати на утримання духовних навчальних закладів. Статут зобов’язував усі церкви і монастирі Чернігівської єпархії купувати свічки тільки на місцевому заводі. З підприємства продукція відпущалася у спеціальних пакетах з етикетками, а кожна свічка мала штемпель: “Черниговский Епархиальный свечной завод”. Головною особою на підприємстві був наглядач, який завідував майном, будівлями, майстернями заводу, керував виробництвом, зберіганням продукції та її продажем, закуповував сировину. Ревізія на підприємстві мала відбуватися двічі на рік. Зарплата наглядача заводу становила 900 крб. на рік, його помічника – 400 крб., завідувача – 400 крб., казначея – 900 крб., бухгалтера – 720 крб. [43]

У листопаді 1909 р. заводське управління доповіло депутатам з’їзду про скрутне фінансове становище на підприємстві, яке було зумовлене великими боргами (99 тис. крб.) церков перед заводом і значним падінням обсягів реалізації свічок. Через це заводське правління прохало депутатів зменшити суми відрахувань з прибутків на єпархіальні потреби. Депутати пообіцяли врахувати ці обставини [44].

З доходної частини підприємства у 1909 р. було витрачено на утримання Чернігівської духовної семінарії 11 тис. 483 крб., підтримку Чернігівського жіночого училища – 34 тис. 566 крб. (що фактично становило 1/3 від загальної потреби на утримання цього навчального закладу) та ін. [45] У 1911 р. з коштів заводу на утримання єпархіального жіночого училища надійшло ще 15 тис. крб. [46]

У 1911 р. депутати з'їзду дозволили заводському управлінню встановити телефон, на що було дозволено витратити 300 крб. З 1 січня 1911 р. підвищувалася платня службовцям підприємства: завідувач мав отримувати 500 крб. на рік, наглядач і казначей по 1100 крб. [47]

У 1912 р. депутати з'їзду духовництва вирішили надати з коштів заводу майже 80 тис. крб. на утримання духовних навчальних закладів та інші єпархіальні потреби (емеритальній касі – 8 тис. крб., на утримання духовної консисторії – приблизно 8 тис., духовній семінарії – 10 тис., єпархіальному жіночому училищу – понад 25 тис. та ін.). Для того, щоб це стало можливим і не було тягарем для підприємства, заводському управлінню дозволили збільшити відпускні ціни на 4 крб. на всі сорти свічок [48].

У 1912 р. церковний завод надав зі своїх прибутків 94 тис. 860 крб. на спорудження Миколаївського єпархіального будинку і ще 100 тис. 823 крб. на інші єпархіальні потреби (купівлю будинку Маркельса – 16 тис. крб., на 2-е єпархіальне жіноче училище – понад 6 тис. крб., утримання духовної консисторії – 12 тис. 231 крб., духовній семінарії – 13 тис. крб., на утримання 1-го єпархіального жіночого училища – 34 тис. крб., братству св. Михайла – 2900 крб. та ін.) [49].

У 1914 р. священник Г.Кучеровський у нарисі про Чернігівський єпархіальний свічковий завод окрему увагу приділив фінансовим показникам підприємства. Зокрема, автор визначив кількість чистого прибутку церковного заводу у період з 1900 по 1909 рр. (включно) як 621 тис. 126 крб. Загальні ж прибутки заводу, на думку дослідника, щороку зменшувалися. Г.Кучеровський навів таку статистику: у 1910 р. було продано 7679 пудів свічок, у 1911 р. – 7844 пудів, у 1912 р. – 7991 пуд. У 1912 р. з прибутків підприємства на потреби єпархії було надано 83 тис. 992 крб. [50]

На кінець 1913 р. у касі заводу залишилися тільки 176 крб., борги церков і установ становили 142 тис. 821 крб., власні борги свічкового підприємства – 145 тис. 732 крб., майно оцінювалося у 238 тис. 846 крб., матеріалів і товарів зберігалось на 292 тис. 611 крб. (12358 пудів). Завод та управлінський комітет працювали добре. На єпархіальні потреби були надані такі кошти: на закінчення будівельних робіт у Миколаївському єпархіальному будинку – 31 тис. 397 крб. (загальні ж витрати на його спорудження і облаштування на той час становили понад 200 тис. крб.), позичка 2-ому єпархіальному жіночому училищу – 25 тис. 281 крб., духовній консисторії передано 15 тис. 700 крб., духовній семінарії – 6 тис. крб., Чернігівському єпархіальному жіночому училищу – 38 тис. 997 крб., утримання 2-го жіночого училища – 9365 крб., емеритальній касі – 8 тис. крб., братству св. Михайла – 2900 крб., утримання єпархіального будинку – 6226 крб. та ін. Чистий прибуток підприємства за 1913 р. – 9807 крб. Це був найнижчий показник за всю історію діяльності Чернігівського церковного свічкового заводу. Юридично саме йому належав також Миколаївський єпархіальний будинок, у ньому тоді іістилися: склад церковного начиння, поховальне бюро, книжковий склад, єпархіальна друкарня, булочний і кондитерський магазини, крамниця дитячого притулку, політурна майстерня, один працюючий та один недіючий фотосалони [51]. Вартість нового єпархіального будинку з приміщеннями була визначена у 158 тис. 844 крб., у тому числі системи благоустрою: опалення – 22 тис. 205 крб., електричне освітлення – 16 тис. 343 крб., садиба – 15 тис. крб. [52]

Події Першої світової війни призвели згодом до економічних негараздів як в цілому по Чернігівській єпархії, так, зокрема, і на церковному свічковому підприємстві. Передусім церкви не повертали значні суми грошей за продані ним свічки, у свою чергу завод не мав достатньо готівки для повернення власних боргів. Зокрема, на жовтень 1914 р. рухоме майно церковного заводу оцінювалося у 19 тис. 170 крб., нерухоме – у 234 тис. 261 крб. Підприємству на той час заборгували 191 тис. 982 крб. (з них 77 тис. 721 крб. завинило Василівське єпархіальне жіноче училище, і 96 тис. 169 крб. – борги за свічки). Сам завод заборгував – 227 тис. 996 крб. (Державному банку – 76 тис. 178 крб., кафедральному собору і монасти-

рям за будівництво другого єпархіального жіночого училища – 108 тис. 120 крб.). Будівлі підприємства були застраховані на 51 тис. 900 крб., приміщення Миколаївського єпархіального будинку з церквою і Романівською каплицею – на 132 тис. крб. у Синодальному страхуванні [53].

На 1 червня 1915 р. заборгованість церков перед підприємством становила 260 тис. 509 крб. На єпархіальні потреби того ж року з капіталів заводу було надано 158 тис. 644 крб. (Чернігівському єпархіальному жіночому училищу – 41 тис. 523 крб., духовній консисторії – 17 тис. 826 крб., духовній семінарії – 14 тис. 458 крб., Василівському єпархіальному жіночому училищу – 20 тис. 146 крб., емеритальній касі – 8 тис., місіонерам єпархіального братства – 2900 крб. та ін.) [54].

У листопаді 1915 р. депутати єпархіального з'їзду переобрали завідувача управління Чернігівського свічкового заводу, оскільки священник В.Миславський, який тривалий час обіймав цю посаду, за власним бажанням вийшов у відставку. Процес обрання розтягнувся на два тури, оскільки чернігівський єпископ Василій вимагав призначення надзвичайно відповідальної і надійної людини. Депутати також вирішили, що від того часу завідувач управління повинен був керувати видобутком торфу для духовних навчальних закладів єпархії і наглядати за діяльністю пекарні. Окрім цього, завідувач продовжував опікуватися єпархіальним складом церковного начиння (який було засновано ще 1913 р.), що діяв при Братстві св. Михайла, князя Чернігівського (майна, товарів і капіталу склад мав на 40 тис. крб.). 28 листопада 1915 р. на посаду завідувача Чернігівського свічкового підприємства на наступні шість років з платнею 2400 крб. на рік (1800 крб. – з капіталів заводу, 600 крб. – з емеритальної каси) єпископом Васиєм було призначено священника О.Короткевича (одночасно він був головою і єпархіального з'їзду духовництва). Депутати відзначали, що завод перебував у скрутному становищі через нестачу воску, ціни на який значно підвищились у зв'язку з Першою світовою війною та інфляційними процесами в економіці. Зокрема, пуд жовтого воску коштував 32 крб. Окремі церкви єпархії клопоталися, щоб підприємство взагалі відпускало їм свічки у кредит [55].

У червні 1916 р. була проведена, очевидно, одна з останніх ревізій на заводі. Ревізійна комісія встановила, що підприємство мало готівки на 232 тис. 535 крб., з яких 230 тис. 518 крб. перебувало на рахунках у чернігівських банках. За перше півріччя 1916 р. на завод надійшло 429 тис. 634 крб. за різні операції. Церкви заборгували підприємству 134 тис. 582 крб. Загальні ж борги дебіторів перед заводом становили 332 тис. 131 крб. Підприємство завинило єпархії 204 тис. 207 крб. Нерухоме майно оцінювалося у 236 тис. 968 крб. (на балансі заводу також перебувала єпархіальна друкарня при Миколаївському єпархіальному будинку). На заводських складах накопичилося 2370 пудів товарів і матеріалів (на суму 80 тис. 108 крб.). Ціна пуда жовтого воску з доставкою на підприємство коливалася від 38 до 92 крб. (на червень – 82 – 97 крб. за пуд). На утримання 2-го єпархіального жіночого училища з капіталів заводу було надано 159 тис. 734 крб. Для облаштування Миколаївського єпархіального будинку і друкарні було витрачено 217 тис. 241 крб. Згідно з висновками ревізійної комісії, становище на заводі було задовільним, незважаючи на економічні негаразди. Тобто внаслідок професійних дій керівництву підприємства вдалося стабілізувати фінансову ситуацію на заводі. Заводське управління на той час складалося з 5 осіб. Завідувач отримував 150 крб. платні на місяць, казначей – 116 крб., наглядач – 108 крб., його помічник – 33 крб. На підприємстві працювали також бухгалтер, три письменники, 15 майстрів, 7 службовців і кучерів, один городовий [56].

Враховуючи усі обставини функціонування Чернігівського церковного свічкового заводу, можна зауважити, що хоча теоретично підприємство було монополістом з виробництва і продажу свічок для церков і монастирів Чернігівської єпархії, однак на практиці це не відповідало дійсності через численні порушення з боку церковнослужбовців і представників місцевих органів влади. Незважаючи на це, підприємство змогло стати найпотужнішим виробником церковних свічок

у епархії і завдяки діяльності окремих його керівників перетворитися у найдорожчий суб'єкт господарської діяльності.

Члени комітету свічкового підприємства обиралися епархіальним з'їздом і затверджувалися архієреєм. Комітет складався з наглядача і двох помічників, з 1890 р. – наглядача, його помічника, завідувача і казначея.

У різний час на свічковому заводі працювали: помічником наглядача С.Яковенко, казначеєм – священики П.Покащевський, О.Нагорський, П.Корнієвський, М.Росинський; бухгалтерами – Струников, Овечкин, Герасимов, Г.Зборовський, І.Атвилов; письменниками – Гнучевський, Кристаловський, Делеуров, Погода, І.Атвилов, Г.Юркевич, В.Романенко; майстрами – селянин Войтенко, М.Стацюков, М.Чухліб, О.Новоднев, Євмененко, Є.Романенко, Д.Коноша, Кудряшов, мідником – Нахимович; сторожами – Аврамчук, Гусаченко, Герасименко, Коробка та ін.

Багато проблем, що призводили до незадовільної роботи заводу, можна пояснити як неналежним ставленням керівництва Чернігівської епархії до своєї головної господарської структури, так і особистими якостями людей, які працювали у заводському управлінні. Більшість церковнослужбовців, котрі обиралися на керівні посади, взагалі не мали необхідних навичок і вмінь, тому належне функціонування підприємства цілком залежало від їхнього старання по оволодінню знаннями з технології виробництва свічок, економіки, фінансів і бухгалтерського обліку.

На основі тих фінансових звітів, які були оприлюднені в епархіальних часописах, можна приблизно встановити загальні фінансові показники за увесь час діяльності Чернігівського епархіального свічкового заводу (з 1872 по 1916 рр.), а саме: загальний прибуток – понад 9 млн. крб., чистий прибуток – понад 1 млн. 700 тис. крб., було вироблено свічок – понад 255 тис. пудів, продано – понад 255 тис. пудів. Найвище загальна вартість заводу оцінювалася у 1913 р. – 674 тис. 454 крб. (капітали і фонди). На потреби епархії за 23 роки було надано 1591415 крб. (інформація за 20 перших років майже відсутня, середній річний прибуток того часу становив приблизно 20 тис. крб., тому цифра може доходити до 2 млн. крб.). Так, тільки на утримання та облаштування Чернігівського епархіального жіночого училища було надано понад 330 тис. крб., Чернігівської духовної семінарії – понад 150 тис. крб., Чернігівського чоловічого духовного училища – майже 100 тис. крб. та ін.

Таким чином, Чернігівський епархіальний свічковий завод був одним з основних, а фактично головним джерелом як для фінансування і підтримки головних духовно-навчальних закладів епархії, так і для втілення у життя окремих епархіальних проєктів.

Керівники Чернігівського епархіального свічкового заводу

Рік	Наглядач заводу	Завідувач управління
1872 р.	священик Т.Стефановський	
1878 р.	священик М.Розумовський	
1882 р.	священик О.Случевський	
1885 р.	священик А.Некрашевич	
1890 р.	О.Корейша	священик В.Миславський (до 1915 р.)
1893 р.	священик С.Белопольський	
1903 р.	священик В.Платонов	
1909 р.	священик А.Нагорський	
1914 р.	священик Ф.Тарасевич	
1915 р.		священик (протоієрей) О.Короткевич

Фінансові показники діяльності церковного свічкового підприємства

Рік	Загальний прибуток	Чистий прибуток	Основний капітал і фонди	Товари і матеріали	Вироблено товарів	Борг церков та окремих установ	Борг заводу	Витрати на спархальні потреби
1873 р.		14438 крб.		38323 крб.				3917 крб.
1876 р.								7000 крб.
1877 р.								4000 крб.
1878 р.								8000 крб.
1879 р.						понад 25000 крб.		
1885 р.		37321 крб.	173713 крб.	153620 крб.		67489 крб.		46320 крб.
1886 р.	175826 крб.	28311 крб.	138301 крб.				49092 крб.	12308 крб.
1889 р.	128964 крб.				5088 пуд. (на 146734 крб.)	95434 крб.	115500 крб.	
1890 р.	84794 крб.				4099 пуд., продано – 4117 пуд. (на 120809 крб.)			
1891 р.	142614 крб.					74759 крб.		
1892 р.				131325 крб.		113117 крб.	69337 крб.	
1893 р.		21732 крб.	158943 крб.			97384 крб.	64946 крб.	19840 крб.
1894 р.	209881 крб.	39281 крб.		194913 крб.				
1895 р.	215508 крб.	38913 крб.			6312 пуд. (продано – 6589)	99986 крб.	69962 крб.	23922 крб.
1896 р.	240814 крб.	49337 крб.			6461 пуд. (продано – 6363)			
1897 р.	258072 крб.	52411 крб.	366000 крб.		7403 пуд. (продано – 7073)		25304 крб.	
1898 р.	266911 крб.	52122 крб.			7500 пуд. (7603)	99775 крб.	34372 крб.	
1899 р.	292722 крб.	63361 крб.	350600 крб.	208539 крб.	8290 пуд. (7995)			
1900 р.	294952 крб.	54418 крб.	384777 крб.		8189 пуд. (8612)	100528 крб.	38391 крб.	29472 крб.
					8545 пуд. (на 215769 крб.), продано – 8407 (на 288135 крб.)	100503 крб.	23000 крб.	55278 крб.
1901 р.	336588 крб.	53922 крб.	428794 крб.	230324 крб.	8696 пуд. (на 229506 крб.), продано – 8550 (на 293317 крб.)			47315 крб.

1902 р.	317943 крб.	60081 крб.				8626 пуд. (на 231334 крб.), продано – 8573 (на 294013 крб.)				67630 крб.
1903 р.	343473 крб.	68978 крб.	427439 крб.	313462 крб.		8919 пуд. (на 242909 крб.), продано – 9487 (на 325675 крб.)	98856 крб.	27119 крб.		66225 крб.
1904 р.	326262 крб.	69173 крб.	439354 крб.			11404 пуд. (на 300685 крб.), продано – 8872 (на 304054 крб.)	84296 крб.	21437 крб.		55089 крб.
1905 р.	310737 крб.	70124 крб.				7797 пуд. (на 208511 крб.), продано – 8843 (на 303467 крб.)				39814 крб.
1906 р.	315680 крб.	71511 крб.				8853 пуд. (на 234345 крб.), продано – 9062 (на 311036 крб.)	121209 крб.			44211 крб.
1907 р.	287492 крб.	64822 крб.				7745 пуд. (на 206407 крб.), продано – 8099 (на 277780 крб.)				45348 крб.
1908 р.	267786 крб.	54537 крб.	526427 крб.	352872 крб.		7379 пуд. (на 202418 крб.), продано – 7343 (251815 крб.)	122461 крб.			58481 крб.
1909 р.	253908 крб.	47625 крб.				7183 пуд. (на 198091 крб.), продано – 7093 (на 243275 крб.)				64660 крб.
1910 р.			490108 крб.							
1911 р.			509666 крб.	291089 крб.			98292 крб.	1589 крб.		15000 крб.
1912 р.		63454 крб.	604160 крб.	283370 крб.			114103 крб.	86186 крб.		195683 крб.
1913 р.	391237 крб.	9807 крб.	674454 крб.	292603 крб.		6092 пуд. (на 170055 крб.), продано – 6579 (на 263127 крб.)	142821 крб.	105714 крб.		понад 150000 крб.
1914 р.			446896 крб.	364798 крб.		5696 пуд. (на 158963 крб.), продано – 6711 пуд (на 275374 крб.)	191982 крб.	227996 крб.		
1915 р.		65832 крб.	751325 крб.	141086 крб.			260509 крб.	160666 крб.		158644 крб.
1916 р.	429634 крб.		684193 крб.	80108 крб.			332131 крб.	204207 крб.		376975 крб.

1. Журналы общепархиального съезда депутатов духовенства, состоявшегося в январе 1891 года Черниговской епархии // ЧЕИ. – 1891. – № 10. – Часть официальная. – С. 412-419.
2. Журналы общепархиального съезда по делам свечного епархиального завода // ЧЕИ. – 1891. – № 17. – Часть официальная. – С. 637-640.
3. Объявления // ЧЕИ. – 1891. – № 20. – Часть официальная. – С. 699-700.
4. Акт ревизионной комиссии по свечному епархиальному заводу 1891 года октября 16 дня // ЧЕИ. – 1891. – № 21. – Часть официальная. – С. 749-761.
5. Журналы по делам свечного епархиального завода // ЧЕИ. – 1891. – № 24. – Часть официальная. – С. 20-64; Отчет Черниговского епархиального свечного завода за 1891 год // ЧЕИ. – 1893. – № 3. – Часть официальная. – С. 105-176; № 4. – Часть официальная. – С. 176-245.
6. Управление Черниговского епархиального свечного завода // ЧЕИ. – 1892. – № 2. – Часть официальная. – С. 50-52.
7. Отчет Черниговского епархиального свечного завода за 1892 год // ЧЕИ. – 1893. – № 8. – Часть официальная. – С. 1-63.
8. Разные известия // ЧЕИ. – 1893. – № 18. – Часть официальная. – С. 410.
9. Журналы Черниговского общепархиального съезда духовенства 1893 года // ЧЕИ. – 1894. – № 3. – Часть официальная. – С. 1-11.
10. Епархиальные известия // ЧЕИ. – 1894. – № 8. – Часть официальная. – С. 308-332.
11. Журналы Черниговского общепархиального съезда духовенства 1894 года // ЧЕИ. – 1894. – № 23. – Часть официальная. – С. 7=11.
12. Журналы общепархиального съезда духовенства 1895 года // ЧЕИ. – 1895. – № 23. – Часть официальная. – С. 3-4.
13. Акт ревизионной комиссии и доклад управления свечного завода // ЧЕИ. – 1896. – № 6. – Часть официальная. – С. 125-135.
14. Журналы общепархиального съезда духовенства 1896 года // ЧЕИ. – 1896. – № 24. – Часть официальная. – С. 2-7.
15. Акт ревизионной комиссии // ЧЕИ. – 1897. – № 6. – Часть официальная. – С. 123-131.
16. Журналы общепархиального съезда духовенства // ЧЕИ. – 1897. – № 11. – Часть официальная. – С. 21.
17. Отчет епархиального свечного завода // ЧЕИ. – 1897. – № 13. – Часть официальная. – С. 402-431.
18. От управления Черниговского епархиального свечного завода // ЧЕИ. – 1898. – № 1. – Часть официальная. – С. 20-21.
19. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // ЧЕИ. – 1898. – № 6. – Часть официальная. – С. 147-152.
20. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // ЧЕИ. – 1898. – № 17. – Часть официальная. – С. 529-557.
21. Акт ревизионной комиссии по свечному епархиальному заводу // ЧЕИ. – 1900. – № 13. – Часть официальная. – С. 321-329; Краткий отчет Черниговского епархиального свечного завода за 1899 год // ЧЕИ. – 1900. – № 18. – Часть официальная. – С. 454-485.
22. Ведомость о суммах, ассигнованных из казны на штатное содержание по Черниговской епархии // ЧЕИ. – 1897. – № 4. – Часть официальная. – С. 92-94.
23. Краткий отчет о суммах и операциях Черниговского епархиального свечного завода за 1900 год // ЧЕИ. – 1901. – № 17. – Часть официальная. – С. 551-585.
24. Краткий отчет о суммах и операциях Черниговского епархиального свечного завода за 1901 год // ЧЕИ. – 1902. – № 18. – Часть официальная. – С. 559-594.
25. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1902. – № 18. – Часть официальная. – С. 1-4.
26. Пестряков В. К вопросу о деятельности епархиальных свечных заводов // ЧЕИ. – 1902. – № 20. – Часть неофициальная. – С. 670-677; № 21. – Часть неофициальная. – С. 702-707.
27. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1903. – № 24. – Часть официальная. – С. 16-17, 35.
28. Ведомость о заборе церквями Черниговской епархии из Черниговского епархиального церковно-свечного завода свечей за 1903 год // ЧЕИ. – 1904. – № 15. – Часть официальная. – С. 1-44.
29. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // ЧЕИ. – 1904. – № 17. – Часть официальная. – С. 568-578; Краткий отчет о суммах и операциях Черниговского епархиального свечного завода за 1903 год // ЧЕИ. – 1904. – № 19. – Часть официальная. – С. 773-792.
30. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1905. – № 17. – Часть официальная. – С. 17-18, 26-27.
31. Акт ревизионной комиссии по епархиальному свечному заводу // ЧЕИ. – 1905. – № 18. – Часть официальная. – С. 718-730; Акт ревизионной комиссии по епархиальному свечному заводу // ЧЕИ. – 1905. – № 19. – Часть официальная. – С. 782-790.
32. От управления Черниговского епархиального свечного завода // ЧЕИ. – 1905. – № 3. – Часть официальная. – С. 89-90.
33. Журналы общепархиального съезда депутатов духовенства Черниговской епархии // ЧЕИ. – 1907. – № 17. – Часть официальная. – С. 28-29.

34. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // ЧЕИ. – 1907. – № 16. – Часть официальная. – С. 530-539.
35. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // ЧЕИ. – 1907. – № 19. – Часть официальная. – С. 645-657.
36. Акт ревизионной комиссии по епархиальному свечному заводу // ЧЕИ. – 1907. – № 16. – Часть официальная. – С. 530-539; Акт ревизионной комиссии по епархиальному свечному заводу // ЧЕИ. – 1907. – № 19. – Часть официальная. – С. 645-657.
37. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1908. – № 17. – Часть официальная. – С. 8-9, 34.
38. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1909. – № 20. – Часть официальная. – С. 9-10, 12-13, 28.
39. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1909. – № 21. – Часть официальная. – С. 1-2.
40. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // ЧЕИ. – 1909. – № 17. – Часть официальная. – С. 617-633.
41. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1909. – № 20. – Часть официальная. – С. 13-14.
42. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1909. – № 23. – Часть официальная. – С. 1-2.
43. Устав Черниговского епархиального свечного завода // ЧЕИ. – 1910. – № 2. – Часть официальная. – С. 34-61.
44. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства // ЧЕИ. – 1910. – № 21. – Часть официальная. – С. 34, 36-38, 59-62.
45. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // ЧЕИ. – 1910. – № 21. – Часть официальная. – С. 9-18, 32-45; Отчет о состоянии Черниговского епархиального женского училища за 1909-1910 учебный год // ЧЕИ. – 1911. – № 2. – Часть официальная. – С. 65.
46. Смета прихода и расхода по содержанию Черниговского епархиального женского училища на 1911 год // ЧЕИ. – 1911. – № 11. – Часть официальная. – С. 2.
47. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства сессии 1910 г. // ЧЕИ. – 1911. – № 13. – Часть официальная. – С. 2-4.
48. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства и церковных старост // ЧЕИ. – 1911. – № 23. – Часть официальная. – С. 1.
49. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // Вера и жизнь. – 1913. – № 18. – Часть официальная. – С. 570-584.
50. Кучеровский Г. Черниговский епархиальный свечной завод (1872 г.-1912 г.) и назревший вопрос // Вера и жизнь. – 1914. – № 20. – Часть неофициальная. – С. 63-76; № 21. – С. 54-63.
51. Акт ревизии и капиталов Епархиального Свечного завода // Вера и жизнь. – 1914. – № 16. – Часть официальная. – С. 457-473; Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // Вера и жизнь. – 1914. – № 21. – Часть официальная. – С. 644-650.
52. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // Вера и жизнь. – 1914. – № 21. – Часть официальная. – С. 644-650.
53. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // Вера и жизнь. – 1914. – № 21. – Часть официальная. – С. 644-650.
54. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // Вера и жизнь. – 1916. – № 21-22. – Часть официальная. – С. 503-525.
55. Журналы Черниговского общепархиального съезда депутатов духовенства сессии 1915 г. // Вера и жизнь. – 1916. – № 19-20. – Часть официальная. – С. 408-427.
56. Акт ревизионной комиссии по свечному заводу // Вера и жизнь. – 1916. – № 21-22. – Часть официальная. – С. 503-525.

В статье на основе материалов, которые были опубликованы в журналах «Черниговские епархиальные известия» и «Вера и жизнь», говорится о деятельности Черниговского епархиального свечного завода в 1872 – 1916 гг. Основное внимание уделено вопросу финансирования этим предприятием различных церковно-образовательных проектов в Черниговской епархии.

Ключевые слова: Черниговская епархия, завод, предприятие, свечи, прибыль.

On the basis of the materials which were published in the newspaper “Chernihiv eparchial tidings” and “Faith and life” this article refers to the activities of the Chernihiv diocese candle factory in the 1872-1916. In this article basic attention is spared to the question of financing various church and educational projects in the Chernihiv diocese by this enterprise.

Keywords: Chernihiv diocese, factory, candles, profit.

З ІСТОРІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ІЛЛІНСЬКОЇ ДРУКАРНІ: МАТЕРІАЛИ ДО ВИДАННЯ "СОБРАНИЯ ПОУЧЕНИЙ НА ВСЕ ВОСКРЕСНЫЕ И ПРАЗДНИЧНЫЕ ДНИ" 1778 р.

Стаття присвячена діяльності Чернігівської Іллінської друкарні в 70-х рр. XVIII ст. У додатку надруковані документи, які висвітлюють історію підготовки й публікації в Чернігові 1778 р. твору «Собрание поучений на все воскресные и праздничные дни».

Ключові слова: Чернігів, Іллінський монастир, друкарня, видання, єпархія.

Історія Чернігівської Іллінської друкарні залишається актуальною дослідницькою темою, адже на науковому фундаменті, закладеному Т. Каменєвою і С. Клепиковим, досі надбудовано небагато. Вивчення діяльності друкарні започаткував ще архієпископ Філарет (Гумілевський)¹. Він же у своєму нарисі згадав архівні справи, що зберігалися у Чернігівській духовній консисторії і стосувалися функціонування друкарні у 70 – 80-х рр. XVIII ст. Хоч би як це не дивно, але завжди охочий до оприлюднення джерел у даному випадку владика жодного документа із згаданих справ не надрукував. Протоіерей О. Єфимов у своєму нарисі про Іллінський монастир повторив відому інформацію, не згадавши жодного архівного документа². В. Дубровський, користуючись реквізованим архівом Чернігівського Троїцького архієрейського дому (Троїцько-Іллінський монастир), дослідив діяльність друкарні в першій половині XIX ст. і у 1928 р. видав змістовну брошуру³ з публікацією численних документів за період з 1799 р. по 1845 р., зауваживши, що, «на жаль, нам не відомі матеріали про її стан в другій половині XVIII ст.»⁴. І хоча на сьогодні зроблені кроки вперед з вивчення історії Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря⁵, сюжет, якому присвячена наша публікація, досі залишався в тіні. Але у Державному архіві Чернігівської області у тому ж таки фонді Чернігівської духовної консисторії збереглася справа, яка містить документи, що висвітлюють процес підготовки й видання Чернігівською друкарнею книжок під назвою «Собрание поучений на все воскресные и праздничные дни»⁶. Автором цього твору, що вперше був надрукований у 1775 р. і неодноразово перевидавався у Петербурзі й Москві⁷, вважається Петербурзький архієпископ Гаврило (Петров), а редактором – Московський митрополит Платон (Левшин)⁸. За вказівкою уряду подібне видання було здійснено також Києво-Печерською та Чернігівською Іллінською друкарнями. У Києві воно вийшло з друку в лютому 1778 р., а у Чернігові – в березні 1778 р.⁹

Виявлені нами архівні матеріали дозволяють проаналізувати не лише процес підготовки цього видання в Чернігові, а й, либонь, сформулювати більш широку мету: дослідити, в яких умовах і яким чином відбувалося відродження Чернігівської Іллінської друкарні, які при цьому комерційні стратегії плекали чернігівські видавці і які фінансові оборудки підтримував уряд на ниві поширення архіпастирського слова в парафіях, не зачіпаючи наразі питання ефективності таких заходів у справі релігійної освіти місцевих пастирів і парафіян.

Утім, стисло нагадаємо передісторію ренесансу Чернігівської Іллінської дру-

© Тарасенко Олександр Федорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'ян ЧНПУ.

карні. Заснована Лазарем Барановичем, вона до початку XVIII ст. була досить успішним і рентабельним підприємством, про що свідчить кількість її видань і відгуки сучасників. Наприклад, митрополит Дмитрій (Туптало) з Ростова в листі до Стефана (Яворського) висловлював здивування темпами виходу продукції з Чернігівської друкарні під орудою архієпископа Іоанна (Максимовича)¹⁰. За наказом царя Петра I у 1712 р. Іоанн (Максимович) отримав чин митрополита і неосяжну Сибірську паству. В Чернігові його справу продовжив архієпископ Антоній (Стаховський). Але вже у 1719 р. почався урядовий «розиск» діяльності Чернігівської друкарні. Навесні 1720 р. поширилися чутки, буцімто друкарню переведуть до Петербурга. Антоній (Стаховський) у листі від 1 червня 1720 р. клопотався перед гетьманом Іваном Скоропадським, аби той захистив друкарню. Але на початку 1721 р. владику Антонія, як його попередника, відправили до Сибіру на Тобольську кафедру, а невдовзі і сам гетьман пішов на той світ. 21 лютого 1721 р. Синод видав указ, яким друкарні Києво-Печерської лаври і Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря передавалися під управління Синоду і без його дозволу не мали права нічого друкувати. З цього часу Чернігівська друкарня почала занепадати, а у 1771 р. припинила свою діяльність.

Відновлення Чернігівської друкарні вдається простежити за матеріалами справи, яка почасти оприлюднюється в додатку нашої статті. Синодальний указ про друкування в Чернігові книжок «на все воскресные и праздничные дни поучений» датується 20 серпня 1776 р. Наклад виданий мав бути поширений і на Переяславську єпархію, яка потребувала 376 примірників. Для Чернігівської єпархії треба було надрукувати 596 примірників. З московської друкарської контори в Чернігів надіслали зразок «Повчань». Чернігівський єпископ Феофіл (Ігнатович) через Чернігівську духовну консисторію наказав архімандриту Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря розпочати підготовку видання. Однак виявилось, що це непросто зробити, адже після моровиці 1771 р. друкарські інструменти загубилися, матеріал (фарбу, папір) не заготовляли, але найгірше – майстри друкарні або померли, або втекли з Чернігова. Все це довелося надолжувати. Безпосередня відповідальність за підготовку і друк книжок покладалася на настоятеля монастиря. За час, поки тривав цей процес, змінилося керівництво обителі. Починав реанімацію друкарні архімандрит Євстафій. Цікавим є його рапорт, де висловлені думки з приводу діяльності друкарні та її майбутньої продукції (док. № 2). Зокрема, Євстафій вважав, що наказ Синоду друкувати в Чернігові книги без «відступу» від російських видань за змістом і формою (структурою) не доцільно, бо місцева людність звикла до своїх книжок, а російські зразки, мовляв, незвичні, не будуть користуватися попитом і купуватися населенням. Архімандрит Євстафій висловив ще одну цікаву пропозицію: друкувати поряд з грубезними «Повчаннями» «малые книжки» – канони, молитвослови. Торгівля такою продукцією мала стати успішною й приносити необхідні для друкарні обігові кошти. Але в 1777 р. його перевели до Новгород-Сіверського монастиря, а новий настоятель Троїцько-Іллінського монастиря Паїсій у дискусії з архієреєм та Синодом з приводу діяльності друкарні не вступав, лише справно виконував накази керівництва. Втім, пропозиція друкувати і продавати навчальну літературу – «буквари, часословцы и псалтыри» – ним також була висловлена (док. № 12, 13).

У березні 1778 р. наклад книжок було виготовлено. У вересні того ж року представник Переяславської єпархії ігумен Герман доставив у Чернігів гроші й отримав належну кількість екземплярів «Повчань» (док. №№ 5, 9, 10, 11). Щодо збору грошей за книжки в Чернігівській єпархії, то виникли деякі проблеми, але уряд не збирався втрачати бодай копійку від цього проекту. Тих, хто намагався ухилитися від сплати грошей за книжки, спочатку суворо попереджали, «чтоб неотменно без всякого отлагательства за поучительные книги деньги были отданы с получения ордеров в 3 дни для неукоснительной в консисторию доставки, напоминая при том, что в случае не отдачи за представлением в консисторию с имянным показанием упорствующих будет с ними поступлено как с ослушниками ука-

зов»¹¹. Наприклад, коли Березенське духовне правління повідомило консисторію, що гроші з усіх парафій зібрані, крім двох – Михайлівської і Бігацької: у першому випадку священник посилався на брак грошей «за крайнюю скудостю прихода», у другому – силачувати гроші за книжки настоятелю церкви заборонив князь Куковатов – власник Бігача, то чернігівський владика і духовна консисторія миттєво відреагували повторним суворішим указом «с предписанием таковым, чтобы, призвав Михайловского священника в правление... безотговорочно отдать на один экземпляр 3 руб. 16 коп. 1/4 с зборов церковных денег не далее как декабря к 6 числу неотменно, в противном же случае, если далее указному повелению упорствовать будет, отрешить от церкви, а другого определить. Князю Куковатову: дабы он священнику бежицкому в отдаче денег никакого возбранения не чинил,.. иначе, куда надлежит на основании Законов представлено будет»¹². Зрештою, до травня 1779 р. усі кошти за «Повчання» були зібрані (док. №№ 15, 16, 17). Так архіпастирське слово поширилося в суціль безграмотні маси...

Документи в додатку друкуються мовою оригіналу, згідно з нормами сучасного російського правопису; збережено деякі особливості лексики. Документи подані в хронологічному порядку. Знаком // відокремлюються сторінки документів. Не відтворені другорядні документи зі справи, як-от: рапорти консисторій, настоятеля Троїцько-Іллінського монастиря, духовних правлінь про отримання, відправлення, виконання указів.

1. *Филарет (Гумилевский), архиеп.* Кафедральные Черниговские монастыри: Ильинский, Елецкий и Борисоглебский (с приложением несколько неизданных сочинений Св. Димитрия и многих грамот). – Чернигов, 1861. – С. 3 – 94.

2. *Ефимов А., прот.* Черниговский Свято-Троицкий-Ильинский монастырь, ныне Троицко-Архирейский Дом, его прошлое и современное состояние. (1069 – 1910) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1910. – № 24. – Часть неоф. – С. 840 – 841.

3. *Дубровский В.* Нариси з історії Чернігівської Троїцько-Іллінської друкарні в першій половині XIX ст. – К., 1928. – 65 с.

4. Там само. – С. 5.

5. *Акименко І.М.* Культурно-просвітницька діяльність Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря (друга половина XVII – XVIII ст.) // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2002. – Вип. 18. – С. 127 – 130; *Вона ж.* Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир: історія, господарська і культурно-просвітницька діяльність (друга половина XVII – XVIII ст.) / Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня к. і. н. (07.00.01). – Харків, 2004. – 17 с.

6. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. 679. – Оп. 4. – Спр. 297 (Дело о напечатании в монастырских типографиях книг «Поучений» и рассылке их по церквам. 4 октября 1776 г. – 26 июня 1779 г. – 304 арк.).

7. Сводный каталог русской книги кирилловской печати XVIII века / Составители А.С. Зернова, Т.Н. Каменева. – М., 1968. – С. 299 – 501.

8. *Филарет (Гумилевский), архиеп.* Обзор русской духовной литературы. – СПб., 1884. – С. 380 – 381.

9. *Каменева Т.Н.* Черниговская типография, ее деятельность и издания // Государственная библиотека им. В.И. Ленина. Труды. – Т. III. – М., 1959. – С. 326, (№ 145); *Запаско Я., Исаевич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Кн. 2. – Ч. 2 (1765 – 1800). – Львів, 1984. – С. 38; Колекція кириличних стародруків із зібрання Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського: Каталог / Упорядники С.О. Половникова, І.М. Ситий. – К., 1998. – С. 161 – 162.

10. *Федотова М.А.* Эпистолярное наследие Димитрия Ростовского: исследование и тексты. – М., 2005. – С. 142, 320.

11. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 4. – Спр. 297. – Арк. 136 зв.

12. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 4. – Спр. 297. – Арк. 152 – 152 зв.

ДОДАТОК

ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 4. – Спр. 297.

Дело о напечатании в монастырских типографиях книг «Поучений»
и рассылке их по церквам. (4 октября 1776 г. – 26 июня 1779 г.). – 304 арк.

№ 1

Великому Господину Ясне в Богу Преосвященному Феофилу,
епископу Черниговскому и Новгородка Северского
Доношение

Указом Ея Императорского Величества, из духовной Вашего Преосвященства консистории в силе Святейшего Правительствующего Синода указа прошлого октября 4 дня о печатании в Троицкой типографии книг Поучений на воскресные и праздничные дни, состоявшимся велено, как скоро к напечатанию оных Поучений зготовиться и приступить будет можно, Вашему Преосвященству репортовать. И во исполнение оного Указа сим Вашему Преосвященству доношу, что как печатание книг по причине моровой язвы в 1771 году остановлено и по сие время не печатано, и потому: как инструменты типографские из типографского дому были перенесены, так мастеровые иные в язву померли, а прочие разбрелись, да и материалов уже с того времени не заготовлявано, однак по получении Указа, к тому // преступлено. Типографский дом, сколько время дозволило, всем нужным поправлен, инструменты внесены и расположены, материалы и бумага если б не препятствовало нынешнее бездорожье, сысканы бы уже были, но и за тем остановки не будет. А только недостаток есть в некоторых мастеровых, но и за теми уже в те места, откуда оных получить можно, писано, и как думается, то если что особливое не попрепятствует, в будущем генваре месяце печатание книг с помощью Божиею и благословением Вашего Преосвященства начало свое возьмет, о чем сим Вашему Преосвященству репортую.

Евстафий, архимандрит Троицкий
1776 г., декабря 5 дня.

Арк. 5 – 5 зв.

№ 2

Великому Господину Ясне в Богу Преосвященному Феофилу,
епископу Черниговскому и Новгородка Северского

Троицкого Ильинского Черниговского монастыря архимандрита Евстафия з братиею

Покорнейшее доношение

Указом Ея Императорского Величества из Святейшего Правительствующего Синода к Вашему Преосвященству, а из консистории Вашего Преосвященства ко мне посланным, велено на Черниговскую и Переяславскую епархии в типографии Троицкой напечатать книги Поучений по присланному экземпляру, а как в оной типографии печатание книг седьмой год уже остановлено, почему и мастеровые иные в несчастливое время померли, а иные за немением здесь работы разбрелись по другим типографиям, то хотя с трудом, но однак слава Богу, к печатанию оных приуготовилися и бумага подражена. Но как для меня сие дело новое, то разбирая дела типографские нахожу указ Святейшего Синода, которым велено печатание книг производить во всем сходственно против московской синодальной типографии, но я в том для меня нахожу сомнения, а именно: я разумею точность в том, что принадлежит до материи разума, слов, силы и даже до последней запятой, а не до формы книг и расположения порядка оных, кроме устава. Например: Псалтыри, в московской типографии печатанные, не имеют // по каждой кафизме тропарей и молитов, а напечатаны купно тропари и молитвы во окончании. А у нас печатают по каждой кафизме, и народ к тому приобик, то если печатать по каждой кафизме, так как прежде, только б те ж самые, какие в московской псалтыре напечатаны, мне, кажется, противности не будет, если ж печатать против московских, то покупать не станут. Следовательно, капитал будет долго без обороту, а тем будет убыток монастырской. Второе: в Малой России народ всякого звания, будучи грамотные, мужеск и женск пол приобикли сами молитвословия сверх церковного пения отправлять, для чего и печатались под разными именами малые книжки, собранных из разных больших книг – каноны и другие моления. И ныне, если в рассуждении наций напечатать, избрав каноны о покаянии или Богоматери и прочим святым, каковы только московские типографии в книгах напечатаны, кроме запрещенных акафистов и чего в московской типографии не печатают, то каком бы они не были положении в лист или четверть, малыми или большими литерами, мне так же кажется, ни Церкви святой, ни намерению Святейшего Правительствующего Синода противности быть не может; но как мне того собою учинить невозможно, а печатать вишеписанные Поучения надобно неминуемо (для мастеровых людей, которые сверх жалования получают прикладку книг, а без того держаться типографии не захотят) другие какие меньшие к печатанию заложить книжки, сохраняя интерес монастырской. Того ради // Вашему Преосвященству сим покорнейше донося, прошу о вишеписанном учинить рассмотрение; если ж почему неудобство сыщется, то представить Святейшему

Правительственному Синоду со изъяснением и с требованием резолюции, по сем учинить милостивую архипастырскую резолюцию*.

Вашего Преосвященства всенижайший послушник архимандрит Евстафий з братиею.
Марта 6 дня 1777 г.

Арк. 7 – 8.

№ 3

Указ Ея Императорского Величества Самодержицы Всероссийския из Святейшего Правительствующего Синода Преосвященному Феофилу, епископу Черниговскому и Новгородка Северского

В прошлом 1776-м году, августа от 20-го дня посланным из Святейшего Синода к Вашему Преосвященству указом велено: Поучений на все воскресные и праздничные дни для Черниговской и Переяславской епархий, по числу церквей и монастырей потребное число напечатать в Черниговской типографии, против посланного из Московской типографии экземпляра, по напечатанию ж, во что оные книги коштовать будут, не рассылая их и не употребляя в продажу представить Вашему Преосвященству в Святейший Синод во обстоятельстве, на который указ репортовано только о получении. Того ради по указу Ея Императорского Величества Святейший Правительственный Синод приказали от Вашего Преосвященства востребовать в Святейший Синод известия, оные Поучения когда именно печатанием начались, сколько заводов, на коликих станах, и сколько ж поныне их напечатано, и к какому времени действительно печатанием кончатся.

Июля 31-го 1777-го года

На белом подпись:

Обер секретарь Аполлос Наумов

Секретарь Игнатий Калинин

Канцелярист Петр Инихов

Арк. 64.

№ 4

Великому Господину Ясне в Богу Преосвященнейшему Феофилу,
епископу Черниговскому и Новгородка Северского
Доношение

В сим указе Святейшего Правительственного Синода, прошлого августа 20 числа присланным ко мне из духовной Вашего Преосвященства Черниговской канцелярии указа, велено прислать к Вашему Преосвященству известие, когда в типографии монастыря Троицкого Ильинского Черниговского печатанием начались Поучения на все воскресные и праздничные дни для Черниговской и Переяславской епархий? Сколько заводов? На коликах станах и сколько поныне их напечатано? И какому времени действительно печатаньем кончатся. Во исполнение коего указа сим Вашему Преосвященству доношу, что вышеозначенные книги Поучений в типографии монастыря Троицкого печатанием начались сего 1777 году августа з 9-го числа, и заложено на трех станах в печать завода ж книг тысячу сто шестьдесят пять. Выпечатано ж только еще табурно(?) ж пятнадцать. А к какому именно времени оные книги печатанием кончатся знать не можно, а надеется монастырь, // что оные книги печатанием кончатся сего году декабря последних чисел. Скорее ж тех книг печатанием кончить не можно, потому что, когда типография Троицкая во время неблагоприятного случая, в 1770-м году последовавшего, печатанием остановлена и работники типографские иные умерли, а другие яко свободные порасходились, то по тем резонам в оной типографии и до получения указа о напечатании Поучений никакие другие книги не печатались; по получении ж уже указа те книги чрез долгое время печататься не начинались по той причине, что работники типографские из других мест с великою нуждою собираемы были, и в силу собраны чрез полгода, а сверх того и бумага против ж подряду позже четырьмя месяцами доставлена в монастырь; в пред же о скором напечатании означенных книг Поучений всевозможное старание прилагаемо быть имеется.

Троицкого Черниговского Ильинского монастыря архимандрит Паисий з братиею.
1777 года, сентября 4.

Арк. 66 – 66 зв.

№ 5

Промемория

Из духовной Переяславской конистории в духовную Черниговскую Ея Императорского Величества указом из Святейшего Правительственного Синода, к Преосвященному Господину Иллариону, епископу Переяславскому и Бориспольскому, изшедшего мая 20 предложено, что де

* Резолюция епископа Феофила: 1777, Марта 8: Печатать в каковой бы форме не было, только б противу московской типографии печати и без всяких погрешностей, не касаясь отнюдь запрещенного, Господь Бог да благословит, и что будет в печать намерено, и из печати выпущено, обо всем мне докладывать при экземплярах последнего.

для удовольствия состоящих в Черниговской и Переяславской епархиях церквей и монастырей по числу оных в Черниговской типографии на воскресные и праздничные дни Поучений печатанием сего года в марте месяце окончены, и со всеми расходами каждая книга коштowała в тетрадях в два рубли сорок шесть копеек с четвертью, а в простом переплете в три рубли шестнадцать копеек с четвертью, в следствие чего и велено по сношению для приятия оных книг отправить отсель с письменным требованием нарочного, или, сыскав надежную оказию, требовать к себе доставления с возвращением за оные по означенной цене денег того ради по указу Ея Императорского Величества с резолюции Его Преосвященства в духовной консистории. //

Приказали: как здесь таковой оказии не сыскалось, сообщить в Черниговскую консисторию промеморию и требовать на основании оного указа, дабы благоволено было подлежащие 376 экземпляров Поучений в простом переплете, буде и тамо оказии не сыщется, доставить в здешнюю консисторию чрез нарочного с письменною доверенностью на кошт сея епархии, примерно как из московской типографии таким образом доставлены были сюда книги, а за получением за оные и за поставку и деньги тому ж нарочному поручены быть имеют; и духовная Черниговская консистория да благоволит ведать и учинить по Ея Императорского Величества указам 1778 года, июня 11 дня.

Игумен Золотоношского Красногорского монастыря Иоиль.

Протоиерей Иоанн Стебаницкий.

В должности писаря Еме[...].сия Иямонович.

Канцелярист Димитрий Яковлев.

Арк. 50 – 50 зв.

№ 6

Великому Господину Ясне в Богу Высокопреосвященнейшему Феофилу,
епископу Черниговскому и Новгородка Северского от Черниговской консистории

Доклад

Духовная Черниговская консистория, имея в получении репорты с присылкою денег за поучительные книги, которые, как по справке явствует, находятся еще в тетрадях; – определили взнести Вашему Высокопреосвященству доклад, с прошением повеления до совершенного выходу оных книг с переплету и оправки, присылаемые за них деньги, так как присланные с Ушенского правления 12 руб. и 65 коп., да с Макошенского монастыря 6 руб. 32 коп. с деньгою, по неимению при консистории к сбережению их места, где приказано будет хранить, отсылать ли прямо за пометою тех же самых репортов, при коих будут деньги присланы, в Троицкий монастырь, откуда в приеме и квитанциями нарочных снабдевать велеть, или куда и нуда(?). О том Вашему Преосвященству почтеннейше докладуем.

Вашего Высокопреосвященства всенижайший послушник архимандрит Елецкий Иерофей.

Архимандрит Троицкий Паисий.

Консисторский писарь войсковой товарищ Павел Симонтовский.

1778 г., июля 17 дня.

Арк. 88.

№ 7

Великому Господину Ясне в Богу Преосвященному Феофилу,
епископу Черниговскому и Новгородка Северского

Репорт

Указом Ея Императорского Величества из духовной Вашего Преосвященства Черниговской консистории прошлого июня 13, под № 362-м состоявшимся и мною того ж июня 20 числа полученном, между прочим велено: с новонапечатанных в Черниговской типографии по указу Святейшего Синода Поучений экземпляр нарочно определяемым училищной коллегии учителям, префекту протопопу Иоанну риторическому Козловскому, второго класса Давидову, первого священнику Иякову Вербицкому, да немецкого языка учителю ж иеромонаху Палладию отправить; по которому указу, как присланный з московской типографии экземпляр, так и новонапечатанный в типографии Троицкой для своду к выше означенным учителям того ж июня 30 числа отправлены, о чем Вашему Преосвященству репортуя.

Вашего Преосвященства всенижайший послушник архимандрит Троицкий Паисий

1778 года, августа 10 дня.

Арк. 45.

№ 8

Великому Господину Ясне в Богу Преосвященнейшему Феофилу,
епископу Черниговскому и Новгородка Северского

Доношение

Сего августа 5 дня присланный из духовной Вашего Преосвященства Черниговской консистории указом требуется уведомление, не будет ли с обидою Троицкому монастырю как требует Переяславская консистория новонапечатанные книги Поучений отпустить на всю

Переяславскую епархию без переплету, и можно отпустить? Или почему не можно; по которому указу я о вишеписанном давал на рассмотрение и совет братии, а братия данным мне от себя докладом представила, что вышеозначенные книги Поучений отпустить на Переяславскую епархию сходственно: и в том никакой обиды монастырю не будет; для того Вашему Преосвященству о вишеписанном донося покорнейше прошу приказа о том уведомить Переяславскую консисторию и требовать дабы от оной с подлежащими деньгами для приему новонапечатанных Поучений прислан был в скорости нарочный.

Вашего Преосвященства всенижайший послушник архимандрит Троицкий Паисий.
1778 г., августа 10 д.

Арк. 62.

№ 9

Промемория

Из духовной Переяславской консистории в духовную Черниговскую консисторию; по Указу Ея Императорского Величества в духовной консистории слушав промемории из оной Черниговской консистории сего сентября 1-го с полученной с требованием присылки нарочного для принятия напечатанных в тамошней типографии на Переяславскую епархию поучений с резолюции Преосвященного Господина Иллариона, епископа Переяславского и Бориспольского.

Приказали: Отправить и отправлен при сем Михайловского Переяславского монастыря игумен, коему и велено требуемые поучения, триста семьдесят шесть экземпляров принять в тетрадах по положенной цене, всякой по два рубли сорок шесть копеек с четью, с возвращением в Черниговскую типографию надлежащих за оные денег, всего девять сот двадцать пять рублей девяносто копеек, и представить оные в консисторию во всякой исправности, о чем и указом предложено ему; и духовная Черниговская консистория да благоволит ведать и чинить по Ея Императорского Величества указам 1778 года, сентября 15 дня.

Протоиерей Иоанн Стебаницкий.
Подканцелярист Иван Павловский.

Арк. 68.

№ 10

Промемория

из духовной Его Преосвященства Черниговской консистории
в духовную Переяславскую консисторию

По промемории оной консистории прошлого сентября 24-го, полученной чрез нарочно присланного тоя епархии игумена Германа с деньгами за получением выпечатанных на оную епархию в Троицкой Черниговской типографии 925 рублей 90 копеек в духовную Черниговскую консисторию отправлено. За принятием означенных денег об отпуске в епархию Переяславскую по положенной указом цене, каждой экземпляр по 2 рубля 46 копеек с четвертью в тетрадах, 376 экземпляров Поучений чрез нарочно присланного игумена Германа и о репортowaniu о том в консисторию, послать // к архимандриту Троицкому з братиею указ и послан, и что вишеписанные Поучения (как с присланного репорта значит) сего октября 5 чрез показанного игумена за принятием денег сполна отпущены, о том и Переяславскую консисторию уведомить, и Переяславская духовная консистория о вишеписанном да благоволит ведать.

Протопоп Черниговский Иоанн.
Консисторист иерей Григорий.
Октября 5, 1778 г.

Арк. 70 – 70 зв.

№ 11

В духовную Черниговскую консисторию
Репорт

Указом Ея Императорского Величества из оной духовной консистории по промемории духовной Переяславской консистории сего 1778 г. прошлого сентября 28 числа под № 519 состоявшимся и мною того ж числа полученных велено: за принятием от нарочно присланного из Переяславской консистории Михайловского Переяславского монастыря игумена Германа за новонапечатанные в Черниговской типографии книги Поучений 925 руб. и 90 коп. денег в Переяславскую епархию чрез одного игумена Германа по положенной указной цене по 2 руб. 46 в тетрадах 376 экземпляров Поучений отпустить, потом в консисторию отрепортовать. По которому указу от нарочно присланного из Переяславской консистории Игумена Германа предписанные деньги в Троицком монастыре приняты сполна, и повеленное число новонапечатанных в типографии Троицкой // книг Поучений в тетрадах по указанной цене чрез него ж игумена Германа отправлено: в чем сим в духовную консисторию репортуя Вашего Преосвященства всенижайший послушник архимандрит Троицкий Паисий.

1778 г., октября 5 д.

Арк. 71 – 71 зв.

№ 12

Великому Господину Ясне в Богу Преосвященнейшему Феофилу,
епископу Черниговскому и Новгорода Северского

Доношение

В прошлом 1776 году, когда последовал из Святейшего Правительствующего Синода к Вашему Преосвященству указ о напечатании в Черниговской типографии на все воскресные и праздничные дни Поучений на епархии Вашего Преосвященства Черниговскую и Переяславскую, то хотя типография от времени неблагополучного случая от [1]770 года была печатанием и остановлена по причине измертвия мастеров и состояла в пуге [1]777 года, августа до 9 числа, однак и с великою нуждою дабы исполнить указное повеление все потребные мастера яко то зисаризыцари, копештихатори, прасмаистери, батеищики и паперомочи собраны, и поступлено оным жалование против // прежнего побольше; которые книги Поучений печатанием хотя уже и кончены, однак ежели типографию без печатания оставить и мастеров распустить, то монастырь не малой претерпит убыток по ниже следующим резонам: 1-е прежних времен напечатано в типографии разных книг на немалую сумму, а всего как по ведомости в 1776 году, в марте месяце сочиненной, значит на сорок две тысячи триста тридцать четыре рубля и двенадцать копеек, и хотя с тех книг книгопродавцам и препоручаются в продажу, однак яко то по большей части неучебные, но церковные, то есть, тестаменты, апостолы, минеи праздничные и общие, також октоихи, псалтыри следованные и прочие, к церковному пению единственно принадлежащие; учебных же грамоток, часословец и псалтырей по ведомости одних совсем нет, а других мало; с оными церковными книгами, хотя книгопродавцы ради продажи посылаемы бывають, однак оные на малую сумму в продажу производятся, почему монастырь и принужден з наличной // суммы платить как типографщикам, так переплетчикам и прочим мастерам, кроме содержания оных и провизии; по справки ж оказывается, что прежних годов, когда даваемы были книги учебные, то есть, часословцы и буквари, то в то время и вишешисанные церковные книги по большей части в продажу были ж производимы, почему монастырь (дабы типография безпечатания не оставалась и потребных мастеров прежде с великою нуждою собранных не лишиться) намерение положил выпечатать учебные книги, то есть, буквари, часословцы и псалтыри. А как указами Св. Правительствующего Синода над типографией Черниговскою наблюдательство иметь возможно яко архипастыру, Вашему Преосвященству, да по печатании оных учебных книг никакова от Святейшего Синода воспрещения нет, яко состоявшимися указами: 1 – [1]771 года, генваря 18 дня повелено о букварях тако, хотя де Св. Синод из московской // типографской конторы репортом представлено, что присланный в оную контору печатный в Черниговскую типографию букварь с печатными в московской типографии букварями по свидетельству оказался в неких литерех с небольшими ошибками, да и греческие литеры не напечатаны, однак Св. Синод означенные вышедшие из печати буквари Черниговской типографии (не имея никакого сумнения) в продажу употребить дозволяет; 2 – [1]772 года, августа 14 дня о часословах повелено тако: печатной в Черниговской типографии часослов исправить во всем против печатного в Московской типографии последнего выходу, и по исправлении производить в продажу, который по получении оного исправлен и в продажу был отпущаем, и ныне не отменно против исправления будет печатан. А что касается до псалтырей, то о печатании оных состоявшийся в [1]777 году, марта 20 дня повелено, что когда учебные псалтыри печатаны будут, то в них тропари и молитвы печатать каждые при своей кафизме порознь, а не обще; для того Вашего Преосвященства покорнейше прошу вишешисанные книги печатать архипастырское преподавать благословенью.

Вашего Преосвященства всенижайший послушник, архимандрит Троицкий Паисий.
1778 г., октября 22 дня.

Арк. 84 – 85 зв.

№ 13

Указ Ея Императорского Величества Самодержцы Всероссийския
из духовной его Преосвященства Черниговской консистории Троицкого Ильинского
Черниговского монастыря архимандриту Паисию з братиею

Сего октября 23 дня по данным его Преосвященству доношением представлено от вас, что в прошлом 1776 году, когда последовал из Святейшего Правительствующего Синода к его Преосвященству указ о напечатании в Черниговской типографии на все воскресные и праздничные дни Поучении на епархии Черниговскую и Переяславскую, то хотя типография от времени неблагополучного случая от [1]770 года была печатанием и остановлена по причине измертвия мастеров и состояла в пуге [1]777 года августа до 9 числа, однак и с великою нуждою дабы исполнить указное повеление все потребные мастера, яко то зисары, зывари, колештихатори, прасмаистери, батеищики и паперомочи собраны, и поступлено оным жалование против прежнего побольше; которые книги Поучений печатанием хотя уже покончены; однак ежели типографию без печатания оставить и мастеров распустить, то монастырь немалой претерпит убыток по ниже следующим резонам: 1-е прежних времен напечатано в типографии разных книг на немалую сумму, а всего, как по ведомости в [1]776 году в марте месяце сочиненной, // значит на сорок две тысячи триста тридцать четыре рубля и двадцать копеек, и хотя с тех книг книгопродавцам и

препоручаются в продажу, однак яко то по большей части не учебные, но церковные, то есть, заветы, апостолы, минеи праздничные и общие, тако ж октоихи, псалтыри следованные и прочие к церковному пению единственно принадлежащие; учебных же грамоток, часословов и псалтырей по ведомости одних совсем нет, а других мало с оными ж церковными книгами, хотя книгопродавцы ради продажи посылаемы бывают, однак оные немалую сумму в продажу производятся, почему монастырь и принужден з наличной суммы платить как типографщикам, так переплетчикам и прочим мастерам, кроме содержания оных и провизии; по справке ж оказывается, что прежних годов, когда даваемы были книги учебные, то есть, часословцы и буквари, то в то время и вишенписанные церковные книги по большей части в продажу были ж производимы; почему монастырь (дабы типография без печатания не оставалась и потребных мастеров, прежде с великою нуждою собранных, не лишиться) намерение положил выпечатать учебные книги, то есть, буквари, часословцы и псалтыри. А как указами Святейшего Правительствующего Синода над типографиею черниговскою наблюдательство иметь возможно // яко архипастырю его Преосвященству, да и о печатании оных учебных книг никакова от Св. Синода воспрещения нет, яко состоявшимся указами: 1-м [1]771 года генваря 18 дня повелено о букварях тако, хотя де Св. Синод из Московской типографской конторы репортом представлено, что присланный в оную контору печатный в Черниговскую типографию букварь с печатными в Московской типографии букварями по свидетельству оказался в неких литерях с небольшими ошибками, да и греческие литеры не напечатаны, однак Св. Синод означенные вышедшие из печати буквари Черниговской типографии не имея никакого сомнения, в продажу употребить дозволяет; 2-м [1]772 года августа 14 дня о часословах повелено тако, печатной в Черниговской типографии часослов исправить со всем против печатного в Московской типографии последнего выходу и по исправлении производить в продажу, которые по получении оного исправлен и в продажу был отпускаем, и ныне неотменно против исправления будет печатан, а что касается до псалтырей, то о печатании оных состоявшимся в [1]777 года марта 20 дня повелено, что когда учебные псалтыри печатаны будут, то в них тропари и молитвы печатать каждые при своей кафизме по рознь, а не обще, // и прошено означенных книг о печатании его Преосвященства благословения, по котором доношении последовало его Преосвященства определение таково: Господь Бог да благословит печатать только в сходственность указам, и Троицкого Ильинского Черниговского монастыря архимандриту Паисию з братиею о том ведая, учинить по сему Ея Императорского Величества Указу.

Архимандрит Елецкий Ерофей.
Войсковой товарищ Семен Павловский.
Подканцелярист Белявский.
1778 г., октября 29 д.

Арк. 86 – 87 зв.

№ 14

Ведомость, сколько имеется в епархии Черниговской церковей
и сколько экземпляров нужно, сочинена 1778 года, декабря в 17 день

В протопопиях:
Черниговской – 60
Седневской – 32
Березенской – 26
Сосницкой – 38
Новгородской – 34
Симеоновской – 47
Машевской – 23
Стародубской – 74
Погарской – 53
Почепской – 53
Мглинской – 34
Протопопа Ленковского – 1
В наместиях:
Мринской – 6
Пакулской – 10
Лищицкой – 14
В волостях:
Улановской – 9
Северосвержской – 12
Ушенской – 4
В монастырях:
Катедральном – 1
Елецком – 8
Троицком – 16

Любецком – 1
Новгородском – 18
Домницком – 1
Андрониковском – 1
Макошинском мужском с сельскою слободою – 2
Рыхловском с Рувимо-Сосникою слободскою сельскою 3(4)
Клюсовском – 1
Каменском – 4
Костянском с девичьем Шуморовским – 2
Рябцевском с девичьем Печеницким – 2
Каташинском – 3
Суражском – 1 //
Пятницком девичьем Черниговском – 1
Макошинском девичьем – 1
Итого – 595 (596).

Арк. 291 – 291 зв.

№ 15

Великому господину Ясне в Богу Высокопреосвященнейшему Феофилу,
епископу Черниговскому и Новгородка Северского
Доклад
от консисторского писаря

По силе Вашего Высокопреосвященства состоявшегося на консисторском докладе о вносимых за поучение деньгах резолюциею предписано оные деньги мне взимать и хранить. По взносах в консисторию от Троицкого монастыря по числу Черниговской епархии церквей 596 экземпляров и по силе Святейшего Синода указа за разосланные во все монастыре и духовные правлении тех поучений указной цене по 3 рубля 16 1/4 коп. за всякой экземпляр взыскано и в меня наличностью имеются со всех мест 1885 рублей 4 2/4 коп. денег, кои в Троицком монастыре за помянутые поучения и отдать следует. Для того о вишеписанном Вашем высокопреосвященству докладая, покорнейше прошу помянутые деньги с консистории при указе в Троицкой монастырь повелеть отправить, по принятии от меня полным числом суммы, отколь надлежит квитовать. 1779 году мая « » дня.

Консисторский писарь войсковой товарищ Павел Симонтовский.

Арк. 281.

№ 16

Великому Господину Ясне в Богу Преосвященному Феофилу,
епископу Черниговскому и Новгорода Северского
Доношение

Прошлого 1776 года, октября 4 дня указ Ея Императорского Величества по резолюции Вашего Преосвященства и з духовной Черниговской консистории в Троицкий монастырь, в силу указа Святейшего Правительствующего Синода того ж 1776 года, сентября 21 состоявшегося, присланным велено для удобства состоящих в епархии Вашего Преосвященства Черниговских и Переяславских церквей и монастырей напечатать против присланного из Московской типографии экземпляра на все воскресные и праздничные дни книг Поучений потребное число, в силу которого указа таковые Поучения в типографии Троицкого монастыря напечатаны и в Переяславскую епархию прошлого 1778 года октября 5 дня чрез нарочно присланного з Переяславской консистории, Михайловского Переяславского монастыря отца игумена Германа в тетрадах // триста семьдесят шесть экземпляров, за получением в Троицкий монастырь за всякой по указу Св. Синода по два рубля сорок шесть копеек с четью с распиской отданы, а на Черниговскую Вашего Преосвященства епархию сего 1779 года марта 28 дня в оправе пять сот девяносто пять книг, за получением за всякую по три рубля шестнадцать копеек с четью в консисторию Черниговскую полным числом представлены; о исполнении указного повеления сим Вашему Преосвященству доношу.

Вашего Преосвященства всенижайший послушник Троицкого монастыря архимандрит Паисий.

1779 г., мая 2 д.

Арк. 289 – 289 зв.

№ 17

Копия. 1779 года, мая 25 дня.

По указу Святейшего Правительствующего Синода на печатание в типографии Троицкого Черниговского и отданные в духовную Черниговскую консисторию, на укомплектование Черниговской епархии книги Поучений в надлежащей оправе пять сот девяносто шесть экземпляров, за которые должно монастырю по прописанной в Указе цене получить денег тысяча

осемь сот осмьдесят пять рублей четыре копейки две четья, кои деньги от его высокоблагородия господина войскового товарища консисторского писаря Павла Семеновича все ж сполна получены. И сия квитанция за рукою настоятельской и тех же самых, которые деньги принимали, при печати монастырской дается ради удостоверения и совершенной разделки.

На подлинной подпись: Архимандрит Троицкий Черниговский Паисий.

Эконом иеромонах Александр.

Казначей и эклесиарх иеромонах Мисаил.

Арк. 290.

Статья посвящена деятельности Черниговской Ильинской типографии в 70-х гг. XVIII в. В приложении поданы документы, которые освещают процесс подготовки и напечатания в Чернигове в 1778 г. сочинения: «Собрание поучений на все воскресные и праздничные дни».

Ключевые слова: Чернигов Ильинский монастырь, типография, издаие, епархия.

The article describes the activity of Chernihiv Illinska typography in the seventies of the 18th century. The attachment contains the documents, which throw light upon the process of preparation and printing in Chernihiv in 1778 of the work "Collected Homilies for all Sundays and Holidays".

